تبیین عوامل انگیزش حس مکان در جامعه روستایی با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری(مطالعه موردی: پهنه روستایی استان آذربایجان شرقی)

امیر صمدپور شهرک *، ایرج اعتصام **، علی رضا عینی‌فر***

تاریخ دریافت مقاله: 1397/04/16
تاریخ پذیرش مقاله: 1397/07/23

چکیده
حس مکان نوعی رابطه حسی و تعاملی میان فرد و محیط زندگی را تبیین می‌کند و رابطه مثبتی با پیوند میان فرد و مکان و دریافت‌های کیفی مثبت و رضایتمندی از محل زندگی دارد. از آنجا که به استناد سرشماری‌های سراسری کشور، مهاجرت روز افزون روستاییان به شهر و دل کندن و ترک روستا از مشکلات گریبانگیر جوامع روستایی می‌باشد، شناخت عوامل انگیزش حس مکان و حفظ و تقویت آن توسط تصمیم‌گیران و برنامه‌ریزان روستایی می‌تواند در رفع این مشکل تأثیرگذار باشد.
این پژوهش با هدف تدقیق مفهوم حس مکان و تبیین مؤلفه‌های ماهیتی و شاخص‌های مربوطه در جامعه روستایی انجام شده و در دو مرحله انجام یافته است. در مرحله اول به روش مرور سابقه موضوع، تحلیل و حصول به استدلال منطقی، ابعاد اصلی حس مکان تعریف شد و مدل نظری حس مکان تدوین گردید. سپس در مرحله دوم با روش پیمایشی و آزمون پرسشنامه‌ای، تعداد 391 نمونه به‌صورت خوشه‌ای تصادفی از روستاهای بالای 20 خانوار استان آذربایجان شرقی انتخاب شد و با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری، مدل نظری به آزمایش گذاشته شده و جایگاه عوامل آن تبیین شده است. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد ابعاد اصلی حس مکان در سه وجه محیطی/کالبدی، فعالیتی/عملکردی و فردی/اجتماعی در درون تجربه زیستی انسان در مکان مفروض تعریف می‌شود. وجود کیفیات خاص عوامل سه گانه درون یک تجربه زیستی در تأثیرپذیری از ویژگی‌های شخصی پس از عبور از فیلتر ادراکی و شناختی فرد، مفهوم حس مکان را شکل می‌دهد و افزایش کمی و کیفی عناصر و فرایند مطرح شده، میزان عمق آن‌را می افزاید. همچنین نتایج آزمون در جامعه روستایی انتخابی نشان می‌دهد مهم‌ترین عوامل در انگیزش حس مکان به‌ترتیب عوامل پیوند مکانی، کیفیات محیطی، میزان فعالیت و عملکرد، هویت مکان و پیوند اجتماعی و رفاه مکانی می‌باشد. در ادامه پژوهش شاخصه‌های ایجاد این عوامل، تبیین و راهکارهای عملی جهت کاربست در فضاهای روستای ارائه شده است. نتایج حاصل می‌تواند برای معماران و برنامه‌ریزان روستایی و متخصصین مربوط به علوم محیطی جهت آفرینش محیط‌های دارای حس مکان مفید باشد.

کلمات کلیدی: حس مکان، روستا، مدل‌سازی معادلات ساختاری.

* دانشجوی دکترای معماری، گروه معماری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
** استاد گروه معماری، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. i.etessam@srbiau.ac.ir
*** استاد دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران.

این مقاله برگرفته از رساله دکترای معماری امیر صمدپور شهرک است که در واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی با عنوان «تبیین مؤلفه‌های مؤثر در ایجاد حس مکان در معماری منظر روستایی» و به راهنمایی دکتر ایرج اعتصام و مشاوره دکتر علیرضا عینی‌فر در حال انجام است.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]
[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]

مقدمه

حس مکان[1] نوعی رابطه میان انسان و مکـان را تبیـین می‌کند و به مفهوم پیوند عمیق عاطفی و حسی است که مابین فرد و مکان ایجاد می‌شود و با ایجـاد ایـن پیونـد، محیط بیوفیزیکی برای فرد تبدیل بـه یـک مکـان دارای مشخصات و ویژگی‌های متمـایز و عجـین بـا هسـتی و هویت فرد می‌گردد. نتیجه این حس بـرای افـراد ایجـاد امنیت، راحتـی، آسـایش زیسـتن در مکـان و خودمـانی شـــدن در مکـــان و انگیـــزه مانـــدن و زیســـتن در آن می‌شود(Ardoin, 2006, 119).

این موضوع در رشته جغرفیـای انسـانی توسـط یـی فـو توآن[2] و بر پایه پدیدارشناسی ادموند هوسرل[3] مطـرح شـد و سپس عمدتاً توسط ادوارد رلـف[4] و کریسـتین نـوربرگ شولتز[5] بسط یافت و طی سال‌های بعد تـاکنون زمینـه‌هـای مطالعـاتی مـرتبط بـا علـوم محیطـی و انسـانی از جملـه معماری و شهرسازی و طراحـان منظـر از دیـد تخصصـی خود سعی در تعریف یـا کاربسـت حـس مکـان نمودنـد، ولـی "بررسـی گفتمـان احساسـات عـاطفی مـردم بـه مکان(ها) مملو از منابع مختلفی است که در میـان چنـدین مفهوم کلیدی، مشابهت[معنایی] دارند. این مفـاهیم شـامل دلبستگی بـه مکـان[6]، توپوفیلیـا[7]، در درون بـودن[8]، هویـت مکـان[9]، حـس مکـان و ریشـه‌داری[10] اسـت. هرچنـد اشتراکاتی میـان علاقـه‌هـای عـاطفی، وابسـتگی، الزامـات رفتاری، رضایت و تعلق که کمابیش مـرتبط بـا توصـیفات نظری فوق هستند، دیده می‌شود اما ابهام و عـدم شـفافیت در مورد روابط میان این مفاهیم بـه پیچیـدگی ایـن حـوزه دامن مـی‌زنـد"(خـدایی و دیگـران، 1396، 6) و موجـب ابهام در بسط کاربری آن در علوم مرتبط با برنامـه‌ریـزی و طراحی زیستگاه‌های انسانی می‌گردد.

از تحقیقات انجام یافته در این رابطه، در داخل کشـور می‌توان به "مدل مفهومی ارزیابی حس مکان بـراسـاس مؤلفه‌های کالبدی، ادراکی، عملکردی و اجتماعی(آیشـم و میرغلامی، 1395) و "نقـش طـرح کالبـدی در حـس مکان مسجد"(فلاحت،1384) و از تحقیقات در عرصـه جهانی می‌توان به "حس مکان بـه‌عنـوان یـک نگـرش: نگرش سـاکنان سـاحل دریاچـه نسـبت بـه املاکشـان" (Jorgensen&Stedman,2001) و "مقایسه مؤلفـه‌هـای حس مکان در محلات مـدرن و سـنتی" (Ghoomi et al., 2015) و "حـس مکـان: یـک سـنجش تجربـی" (shamai,1991) اشاره نمود.

از یک سو مرور پژوهش‌هـای انجـام یافتـه حکایـت از تمرکز پژوهشگران بر جوامع شهری داشته و خلا پـژوهش این موضوع در محیط‌های روستایی بشدت حس می‌شـود و ازسـوی دیگـر یکـی از مشـکلات معاصـر گریبـان‌گیـر جوامع روستایی ایران، دل کنـدن از روسـتا و مهـاجرت و تخلیه روستاها می‌باشد و آمار سرشـماری‌هـای سراسـری مؤید این مطلب می‌باشد، لذا شناخت عواملی که موجبات پیوند مکانی روستاییان را افزایش دهد مـی‌توانـد راهنمـای مناسبی را در اختیار نهادهای تصمیم‌گیر و نیـز طراحـان و برنامه‌ریزان روستایی برای حل قسمتی از این مشکل قـرار دهد. از این رو تبیین عواملی کـه بـه روشـنی سـاز و کـار انگیزش حس مکان را توضیح دهد و امکان کاربسـت آن‌را در حوزه برنامه‌ریزی، معماری، منظر و آفرینش مکان‌هـای روستایی میسر کند هدف اصلی این پـژوهش بـوده اسـت لذا با مطالعه اسنادی و تدقیق در ادبیـات موضـوع، تحلیـل محتـوا و مقایسـه و جمـع‌بنـدی بـا حصـول بـه اسـتدلال منطقی، مؤلفه‌های اصلی و عناصر مربوطـه و ویژگـی‌هـا و کیفیت عناصر، تعریف شده و ساز و کـار تعـاملی عناصـر در قالب مدل نظری تشریح گردیده و سـپس مـدل نظـری در پهنـه روسـتای انتخـابی بـه روش پیمایشـی و تکنیـک "مدل‌سازی معادلات ساختاری"[11] بررسـی شـده و نقـش عوامل مؤثر تبیین شده است.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]
[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]

سوالات پژوهش

- عوامل انگیزش حس مکان در جامعه روستایی چیست؟
- جایگاه عوامل ایجاد حس مکان و اهمیت آن‌ها نسبت به هم در جامعه روستایی چگونه است؟
- راهکارهای عملی برای حفظ و تقویت حس مکان در روستا برای طراحان و برنامه‌ریزان کالبدی روستایی چیست؟

روش پژوهش

پژوهش از دو مرحله تشکیل یافته است. در مرحله اول، مدل نظری حس مکان به‌صورت مروری با راهبرد تحلیل محتوا و حصول به استدلال منطقی، تبیین شده و در مرحله دوم داده‌ها به‌صورت کمی و با روش پیمایشی در جامعه آماری پهنه روستایی استان آذربایجان شرقی با استفاده از ابزار پرسشنامه، گردآوری شده است.

متغیرهای مستقل تحقیق مربوط به عوامل محیطی بوده و متغیرهای وابسته مربوط به شاخص‌های حس مکان و متغیرهای مداخله‌گر مربوط به عوامل درونی انسانی می‌باشد.

تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار اس. پی. اس. اس[12] و اموس[13] انجام شده است و جهت تحلیل رابطه تک به تک متغیرها از آزمون همبستگی پیرسون[14] و جهت بررسی روابط بین متغیرها در اثرگذاری و تأثیرپذیری از یکدیگر و نیز برای تدوین مدل عملیاتی از آزمون مدل‌سازی معادلات ساختاری استفاده شده است.

مبانی نظری

مفهوم حس مکان

حس مکان به معنای پیوندی محکم و عاطفی و تأثیرگذار میان فرد و مکان و اجزای تشکیل‌دهنده آن است که این پیوند به‌صورت رابطه مثبت بوده و سبب گسترش عمق ارتباط و تعامل فرد با محیط می‌گردد (Tuan, 1974).

این مفهوم در پی بسط نظریات مرتبط با مکان با تأکید بیشتر بر نقش عوامل انسانی در ایجاد پیوند فرد با مکان مطرح شد و محققان در فهم حلقه‌های اتصال انسان به مفهوم مکان سعی در تعریف حس مکان در دو دیدگاه پدیدارشناسی و اثبات‌گرایی نمودند.

در دیدگاه پدیدارشناسی حس مکان، آنچه مطرح است عمدتاً مفهوم واقع شدن فرد درون فضایی که دارای مشخصات و ویژگی‌هایی القایی به فرد بوده و فرد با دریافت معانی و مفاهیم محیط، سطوح متفاوتی از عمق درون مکان مفروض بودن را درک خواهد کرد. در این رابطه رلف مفهوم درون و بیرون را مطرح میکند و مراتب درک مکان را وابسته به تجربه شخصی انسان از درون می داند. از دید او دیالکتیک درون و بیرون است که مکان را در گستره فضا متمایز می‌کند و سامانه سه وجهی مکان (معنا، فرم و فعالیت) را گرد هم می آورد. همچنین او مفهوم مکان‌های اصیل و غیر اصیل را مطرح نمود و به نظر او اصالت، نظر بر این دارد که قابلیت‌های انسان به خودش تعلق دارد و حس اصیل بودن مکان، مترادف همان احساس در درون بودن و تعلق داشتن به مکان خود است و مکان اصیل مکانی است که با زمینه خود و همچنین با نیات و اهداف خالقانش سازگار باشد(رلف، 1390، 57-78).

در دیدگاه اثبات‌گرایی، محققان حلقه‌های پیوند فرد با مکان‌ها را به‌صورت روانشناختی و آزمون‌های تجربی جسته‌اند و رابطه فرد را بر پایه تأمین نیازهای انسانی که ایجاد پیوندهای احساسی در ارتباط با ویژگی‌های محیط می‌نماید، تعریف نموده‌اند و البته سطوح افزاینده‌ای از پیوندهای حسی میان فرد و محیط تعریف کرده‌اند.

در این دیدگاه داشتن پیوند عاطفی و معنوی با مکان موجب غنای زندگی بوده و افراد با برقراری رابطه

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]
[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]

عاطفی و هویتی با مکان، نیازهای حسی خود را برآورده می‌کنند و حس مکان در این ارتباط عاطفی بیان می‌شود(Najafi&Mohdshariff, 2011, 1102). جنیفر ای کراس[15] و فریتس استیل[16] حس مکان را تجربه خاص فرد از یک بستر خاص می‌دانند(Cross,2001,1; Steele,1981,3) و این بستر، محیط پیرامون بلافصل شخص می‌باشد که شامل عناصر کالبدی و اجتماعی است (Cross,2001,1).

مطابق با تعاریفی که در جدول شماره 1 از نظر محققان بیان می‌شود حس مکان عمدتاً پیوندی احساسی و عاطفی است که از یک سو وابسته به ادراکات و دریافت‌های فردی و فرایند معیشتی انسان و از دیگر سو با کالبد فیزیکی زندگی انسانی در ارتباط تعاملی است.

محقق	سال (میلادی)	تعریف و نظریه در رابطه با حس مکان
توآن Tuan	1974	وی در این رابطه مفهوم "توپوفیلیا / عشق به مکان"، را مطرح می‌کند و آن‌را به معنای پیوندی محکم و عاطفی تأثیرگذار میان مردم و مکان با اجزا تشکیل‌دهنده می‌داند که این پیوند به‌صورت مثبت (Positive) بوده و سبب گسترش عمق ارتباط و تعامل فرد با محیط می‌گردد.
رلف Relph	1976	به معنای مرتبط شدن با مکان به‌واسطه درک نمادها و فعالیت‌های روزمره است.
شولتز Schulz	1979	کلیتی از چیزهایی بهم پیوسته که دارای مواردی از مفاهیم شکلی، بافت و رنگ که یک"شخصیت محیطی" را شکل می‌دهند و یک پدیده کلی کیفی که نمی‌توان آن‌را به هیچ کدام از اجزای سازنده‌اش مانند"ارتباطات فضایی" کاهش داد مگر اینکه طبیعت منسجم آن از دست برود.
استیل Steele	1981	تجربه خاص شخصی فرد از یک محیط مفروض همچنین وی حس مکان را تجربه‌ای چون هیجان و انبساط خاطر در یک قرارگاه رفتاری خاص می‌داند و معتقد است این روح مکان یا شخصیت فضا است که این احساسات خاص را برمی‌انگیزد.
شامای Shamai	1991	ترکیب پیچیده‌ای از معانی و کیفیت‌هایی که شخص یا گروه به‌صورت خودآگاه یا ناخودآگاه از فضا یا منطقه‌ای خاص ادراک می‌کند.
هیومن Hummon	1992	ادراک فردی مردم و احساسات کم و بیش آگاهانه از محیط توسط ادراک حس مکان میسر می‌شود. حس مکان تمایل و جهت‌گیری افراد به سوی مکان است و در آن ادراکات و احساسات فردی با مفهوم محیطی ترکیب می‌شود.
رگان و دیگران Rogan,et al.	2005	حس مکان عاملی است که حالات روانی محیط را راحت و مناسب می‌کند.
آردوین Ardoin	2006	حس مکان مجموعه‌ای از ارتباط شناختی و عاطفی و ارتباطات ارزیابی شده مردم با جامعه و اجتماع زیست محیطی را به‌صورت مجموعه‌ای از ساز و کارها شرح می‌دهد.

ج 1. تعاریف برخی اندیشمندان مطرح در رابطه با مفهوم حس مکان. مأخذ: نگارندگان.

سطوح حس مکان

در بسیاری از مطالعات انجام یافته، محققان انواع رابطه احساسی فرد با مکان را به‌عنوان سطوحی از حس مکان تعریف نموده‌اند. رلف در یک دسته‌بندی از مفهوم درون بودگی و برون بودگی را در ارتباط با حس فرد نسبت به مکان معرفی می‌کند و در این رابطه دو وجه وجود حس مکان قوی شامل وابستگی به مکان[17] و هویت یافتن با مکان را مطرح می‌کند و در وجه مقابل حس بیگانگی با مکان، بی‌خانمانی و لامکانی را بیان می‌کند (Relph,1976,51-55).

ساموئل شامای[18] براساس یک پژوهش تجربی حس مکان را به‌صورت کلی در سه مرحله توصیف کرده است: اول وابستگی به مکان، دوم دلبستگی به مکان و سوم حس تعهد به مکان[19]. وی سپس به صورت جزئی‌تر سه مرحله بیان شده قبلی را (از مراحلی از نداشتن هیچگونه حسی نسبت به مکان تا داشتن تعهد به مکان) در هفت

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]
[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]

مرحله بشرح زیر دسته‌بندی می‌کند:
1. بی‌تفاوتی نسبت به مکان، 2. آگاهی از قرارگیری در یک مکان، 3. وابستگی به مکان، 4. دلبستگی به مکان، 5. یکی شدن با اهداف مکان 6. حضور در مکان، 7. فداکاری برای مکان(Shamai, 1991).

سطوح بیان شده از طرف نظریه‌پردازان احساس‌هایی از افراد را در مواجهه با مکان نشان می‌دهد که درجه این احساس‌ها با توجه به میزان و شدت هریک، درجاتی از حس مکان دریافت شده از محیط را بیان می‌کند.

مدل‌های نظری حس مکان

مدل‌های متنوعی جهت تبیین مؤلفه‌ها و شرح چگونگی ساز و کار آن‌ها در ایجاد حس مکان از سوی محققان ارائه شده است. در این میان مدل‌های ارائه شده از سوی پانتر(1991) و استیل (1981) از مدل‌های پایه‌ای در این مفهوم بوده و به‌صورت ساده و در عین حال روشن توانسته‌اند تا حدودی کلیات ابعاد حس مکان را شرح دهند.

مدل پانتر(تصویر شماره 1) براساس سه وجه محیط فیزیکی، فعالیت‌ها و معانی شکل گرفته است. محیط فیزیکی عمدتاً بر مفاهیم منظری و فضایی ملموس دارد، وجه فعالیت‌ها شامل نوع کاربری و نیز جریانات رفتاری موجود در فضا بوده و وجه معنا نیز اشاره به عوامل درونی انسانی شامل مفاهیم فرهنگی و ادراکی دارد.

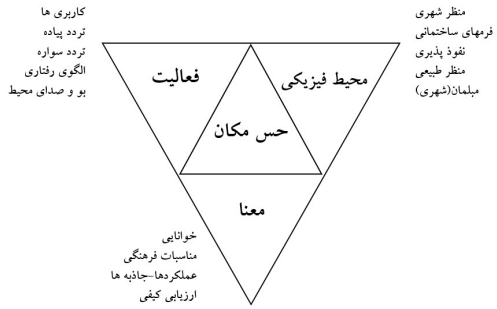

ت 1. مدل حس مکان پانتر(punter,1991).

در مدل ارائه شده توسط استیل (تصویر شماره 2) دو مؤلفه محیطی فیزیکی و اجتماعی بیان شده است که در تعامل با مؤلفه مستقل"شخص" یا به‌عبارتی با عناصر روانشناختی انسان، حس مکان را بوجود می‌آورند.

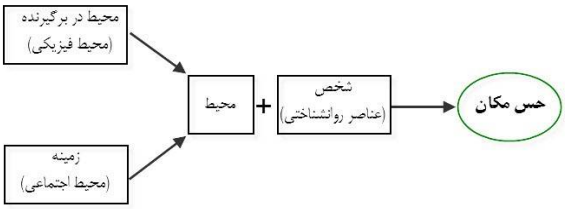

ت 2. مدل حس مکان استیل(steele,1981).

هر دو مدل ارائه شده به نوعی مؤلفه‌ها و عناصر همدیگر را پوشش می‌دهند و در تعریف رابطه تعاملی بین مؤلفه‌ها مشترک می‌باشند. سادگی و صراحت ارائه شده در مدل‌ها در فهم اولیه ساز و کار حس مکان مؤثر بوده ولی برای تبیین دقیق‌تر ساز و کار و همچنین روشن کردن عناصر شکل‌دهنده مؤلفه‌ها، به‌نظر می‌رسد نیاز به یک مدل دقیق‌تری که عناصر و کیفیات هر کدام از مؤلفه‌ها و چگونگی رابطه تعاملی آن‌ها با جزییات کامل‌تری تبیین شده می‌باشد.

ابعاد حس مکان

با توجه به ماهیت بین رشته‌ای حس مکان، علوم گوناگونی از قبیل روانشناسی، علوم اجتماعی، انسان شناسی، جغرافیا، علوم سیاسی، علوم محیطی و معماری و شهرسازی در این رابطه به پژوهش و ارایه نظریه پرداخته‌اند. باوجود مفهوم چند وجهی و بین رشته‌ای حس مکان، اکثر محققین به‌صورت کاملاً تک رشته‌ای و از دید زمینه دانش تخصصی خود به موضوع نگریسته‌اند. با بررسی جامع مطالعات انجام‌یافته در زمینه‌های مختلف و در یک دید جامع‌نگر، زمینه تحقیقات در رابطه با حس مکان را می‌توان در سه بعد

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]
[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]

1- ابعاد عملکردی/ فعالیتی 2- ابعاد محیطی/کالبدی و 3- ابعاد انسانی/ اجتماعی، دسته‌بندی نمود. در جدول شماره 2 مؤلفه‌های حس مکان براساس عقیده نظریه‌پردازان در سه بعد اشاره شده دسته‌بندی شده است. همچنین با در نظر گرفتن دسته‌بندی انجام شده و به‌منظور فهم بهتر ساز و کار مؤلفه‌ها و عناصر مربوطه جهت استفاده کاربردی در فرایند ایجاد مکان و به‌خصوص در معماری و شهرسازی مدل نظری پیشنهادی ساز و کار انگیزش حس مکان مطابق تصویر شماره 3 ارائه می‌شود.

ابعاد	مولفه ها	شاخص ها	زمینه های مورد اشاره محققین												
			(Montgomery,1998)	(Raymond et al.,2010)	(ماتلاک،۱۳۹۰)	(Xu,1995)	(Norberg-Schulz,1979)	(Cross,2001)	(Punter,1991)	(Shamai,1991)	(Lewicka,2011)	(Salvasen,2002)	(جوان فروزنده و مطلبی،۱۳۸۹)	(ارسته و فریش،۱۳۹۴)	(فلاحت،۱۳۸۵)
ابعاد عملکردی/فعالیتی	عملکردو فعالیتها	فرهنگی و آئینی	●						●					●	
		اقتصادی و معیشتی	●												
		فراغتی و تفریحی	●												
	ویژگی عملکردها و فعالیتها	تنوع کارکردی	●											●	
		سرزندگی	●											●	
		امنیت									●				
ابعاد محیطی/کالبدی	هویت مکانی	انسجام و امتداد تاریخی			●										
		پیروی از زمینه فرهنگی		●	●										
		تمایز و شخصیت محلی					●					●	●		
		عناصر معنایی و سمبلیک	●			●	●		●				●	●	●
	رفاه محیطی	محیط پاسخده			●	●			●				●	●	●
		تنوع کالبدی	●									●			
		دسترسی و نفوذ پذیری							●					●	
		انعطاف محیطی												●	
	کیفیت محیطی	کالبدی													●
		فضای مصنوع					●		●		●			●	●
		فضای طبیعی		●										●	
ابعاد انسانی/اجتماعی	فردی	ویژگیهای شخصی				●				●	●				
		باورها و نگرشها				●				●					
		تجربیات فردی								●					
		ادراک و شناخت	●			●	●		●				●		
	پیوند مکانی	رابطه اجدادی						●							
		رابطه معیشتی						●							
		مالکیت		●						●		●	●		
		مدت تجربه زیستی در مکان									●				
		استفاده از فضاهای جمعی	●												
		خاطرات مکانی	●											●	
	پیوند اجتماعی	ارزشهای تاریخی مشترک				●									
		مشارکتهای جمعی		●			●				●				
		رابطه خویشاوندی و اصالت										●			
		روابط و جایگاه اجتماعی					●		●		●			●	

ج 2. ابعاد و مؤلفه‌های مؤثر در ایجاد حس مکان. مأخذ: نگارندگان.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]

[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]

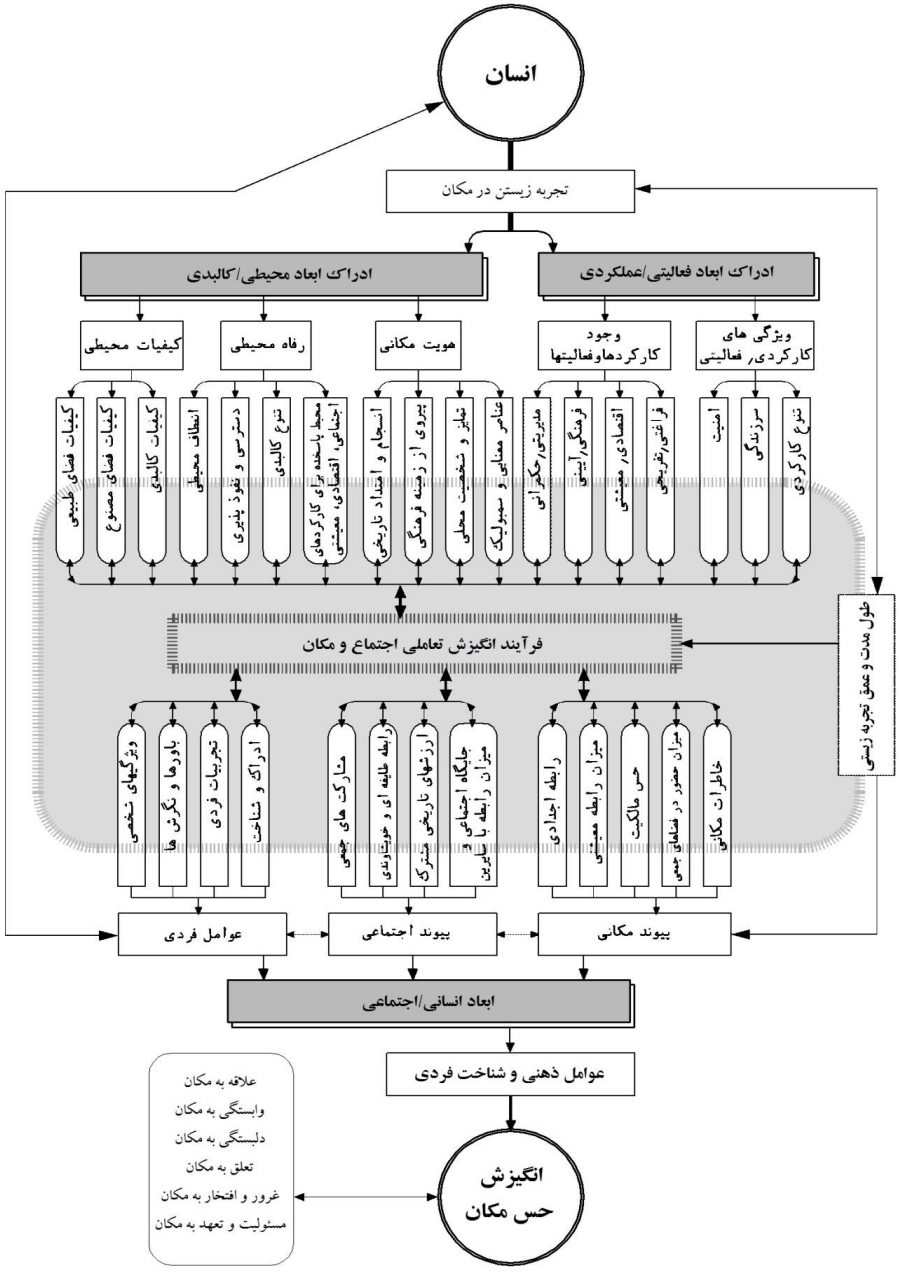

ت 3. مدل مفهومی حس مکان. مأخذ: نگارندگان.

در این مدل ضمن تأیید مدل‌های ارائه شده توسط پانتر و استیل، جایگاه ابعاد ارائه شده توسط آنان را تدقیق نموده و ساز و کار انگیزش حس مکان با جزییات روشن‌تری بیان می‌شود. در مدل پیشنهادی بعد عملکردی/فعالیتی در برگیرنده عامل فعالیت پانتر و بخشی از محیط فیزیکی و زمینه اجتماعی استیل، بعد محیطی/کالبدی در برگیرنده عامل فرم پانتر و قسمتی از محیط فیزیکی استیل و بعد انسانی/اجتماعی در

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]
[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]

برگیرنده عامل معنا در مدل پانتر و بخشی از عامل زمینه اجتماعی و عامل شخص در مدل استیل می‌باشد.

مطابق با این مدل، انسان از یک سو به‌عنوان موجودیتی دارای ادراک و ویژگی‌های شخصی وارد تجربه‌ای از زندگی در یک محیط شده و مؤلفه‌های کالبدی و محیطی و نیز فعالیت‌هایی که در آن مشارکت یا مشاهده می‌کند را ادراک می‌کند. مؤلفه‌های کالبدی و محیطی علاوه بر تأمین رفاه زیستی می‌بایستی نیازهای معنایی و احساسی ساکنان را از طریق تأمین هویت مکانی و زیبایی پاسخ دهند. مؤلفه‌های عملکردی و فعالیتی نیز با ارایه طیفی از کارکردها و نیز دارا بودن ویژگی‌هایی چون تنوع و انعطاف و سرزندگی و امنیت، علاوه بر پاسخگویی به نیازهای انسانی، کیفیت عملکردها را در جهت افزایش رضایتمندی افزایش خواهد داد. از سوی دیگر نقش تعاملی فرد در جامعه، عملکرد و ماهیت جامعه و دریافت‌های فرد از ساز و کار موجود است که پایه‌های انگیزش حس مکان را شکل می‌دهد. حلقه اتصال ساکنان به مکان از طریق مؤلفه‌های فردی و اجتماعی می‌باشد. این مؤلفه شامل عوامل مربوط به پیوندهای مکانی و اجتماعی می‌باشد که هرکدام از این عوامل به‌واسطه ویژگی‌ها و کیفیات خود با عناصر مرتبط با مؤلفه‌های کالبدی/محیطی و فعالیتی/عملکردی در یک رابطه انگیزشی دو سویه قرار می‌گیرد. به‌عنوان مثال وجود عناصر معنایی و سمبلیک در کالبد موجب انگیزش مفاهیم معنایی مشترک، تقویت اسطوره‌ها، حس مالکیت(معنوی) و در نتیجه پیوند اجتماع با مکان می‌شود. تمایز و شخصیت محلی و انسجام و امتداد تاریخی نیز موجب تقویت احساس غرور و افتخار به مکان می‌شود.

عامل مهم دیگر در تعمیق ساز و کار تعاملی عوامل ذکر شده ، طول مدت و عمق تجربه زیستی در مکان می‌باشد و هرچه تجربه زیستی فرد در مکان بیشتر باشد حلقه‌های عاطفی و معیشتی عمیق‌تر شده و دلبستگی و تعلقات به مکان را تقویت کرده و علاوه بر آن ساز و کار تعاملی عناصر را تقویت و سطح حس مکان را عمیق‌تر می‌کند. همچنین از آنجا که حس مکان یک تجربه ذهنی[20] بوده و در ارتباط مستقیم با شناخت فردی می‌باشد، وجود کیفیات خاص عوامل سه گانه درون یک تجربه زیستی در تأثیرپذیری از ویژگی‌های شخصی پس از عبور از فیلتر ادراکی و شناختی فرد، مفهوم حس مکان را شکل داده و افزایش کمی و کیفی عناصر و فرایند مطرح شده، میزان عمق آن‌را می افزاید.

در ادامه پژوهش جهت تبیین جایگاه هر یک از متغیرهای مربوطه، در جامعه آماری پهنه روستایی با روش پیمایشی و تکنیک مدل‌سازی معادلات ساختاری مؤلفه‌های استخراج شده به آزمون گذاشته می‌شود.

پژوهش پیمایشی و تحلیل

متغیرهای پژوهش

متغیرهای وابسته این پژوهش مؤلفه‌های سنجش حس مکان می‌باشد و متغیرهای مستقل مؤلفه‌های مربوط به ابعاد 3 گانه حس مکان شامل ابعاد عملکردی/فعالیتی، محیطی/کالبدی و انسانی/اجتماعی می‌باشند.

با توجه به اینکه عوامل فردی شامل ویژگی‌های شخصی، باورها و نگرش‌ها، تجربیات فردی و ادراک و شناخت انسان‌ها از موضوعات درونی انسان بوده و عملاً غیر قابل سنجش می‌باشند، جزو متغیرهای مداخله‌گر محسوب می‌شوند. "تأثیر متغیر مداخله‌گر را نه می‌توان کنترل کرد و نه به‌طور مستقل و مستقیم از سایر متغیرها مشاهده کرد. لذا به این تأثیر در تحلیل نهایی اشاره می‌شود. متغیر مداخله‌گر معمولاً بر اعتبار درونی و بیرونی تحقیق اثر نمی‌گذارد "(سرمد و دیگران، 1395، 45). بر این اساس این متغیر از جریان آزمون خارج گردید.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]

[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]

انتخاب جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری انتخابی پهنه روستاهای بالای 20 خانوار استان آذربایجان شرقی براساس سرشماری سال 1395 بوده است. بر این اساس برای تعداد 1965روستای بالای 2 خانوار و جمعیت معادل 1064083 نفر مطابق با فرمول کوکران و با دقت 95 درصد، تعداد 384 نمونه لازم است. روش نمونه‌گیری خوشه‌ای تصادفی بوده است و در نمونه‌گیری، 30 روستا از روستاهای بالای 20 خانوار استان به نحوی انتخاب شدند که از هر بخش شهرستان‌های استان فقط یک روستا انتخاب شود. سپس برای هر روستا به روش نمونه‌گیری تصادفی تعداد 15 نمونه پرسشنامه تهیه گردید. در نهایت در نمونه‌های برگشتی با حذف نمونه‌های ناقص تعداد 391 نمونه پرسشنامه جهت انجام تحلیل میسر گردید.

روایی [21] و پایایی [22] ابزار اندازه‌گیری

جهت جمع‌آوری اطلاعات از تکنیک پرسشنامه با پاسخنامه طیف 5 گزینه‌ای لیکرت استفاده شد. جهت تأیید روایی پرسشنامه، پرسشنامه اولیه با نظرسنجی از متخصصین در چند مرحله مورد بازبینی و تدقیق قرارگرفت و جهت دستیابی به اعتبار پرسشنامه، تعداد 30 عدد پرسشنامه به‌عنوان مرحله پیش آزمون[23] در جامعه روستایی به آزمون گذاشته شد و سوالاتی که پاسخ‌دهی به آن‌ها با ابهام یا عدم پاسخ روبرو بود اصلاح یا حذف شدند و همچنین با استفاده از تحلیل آماری آلفای کرونباخ(α)[24] اعتبار پرسشنامه به آزمون گذاشته شد. ضرایب آلفای کرونباخ برای تمام متغیرها و کل پرسشنامه بزرگتر از 0/7 به دست آمد. با توجه به اینکه ضرایب آلفای کرونباخ بزرگتر از مقدار استاندارد 0/7 است نتیجه گرفته می‌شود پرسشنامه از پایایی درونی قابل قبولی برخوردار است.

همچنین سنجش عناصر معنایی و سمبلیک با استفاده از نظر سنجی از ساکنین به‌دلیل بدون پاسخ ماندن در اکثر پرسشنامه‌ها، از جریان آزمون حذف گردید.

تحلیل و بررسی روابط بین متغیرها

تحلیل نمونه‌های جمع‌آوری شده توسط نرم‌افزار spss انجام شده و برای بررسی روابط تک به تک بین متغیرها، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است. جدول شماره 3 نتایج این آزمون را نشان می‌دهد.

نتایج حاصل از آزمون همبستگی پیرسون نشان می‌دهد همگی متغیرهای وابسته با حس مکان دارای معناداری قوی می‌باشند. در متغیرهای اصلی به ترتیب اهمیت متغیرهای انسانی/اجتماعی با اهمیت0/870 و متغیرهای محیطی/کالبدی با اهمیت0/803 و متغیرهای عملکردی/فعالیتی با اهمیت 0/782 بر میزان حس مکان تأثیر می‌گذارند.

در عوامل مربوط به متغیرهای فرعی تأثیر گذارترین عوامل به ترتیب رابطه اجدادی با مکان با اهمیت 835/. و میزان استفاده از فضاهای جمعی با اهمیت0/824 و میزان خاطرات مکانی با اهمیت 0/814 و کیفیات کالبدی با اهمیت0/814 می‌باشد و کمترین رتبه تأثیرگذار بر حس مکان به ترتیب مربوط به عوامل دسترسی و نفوذپذیری با اهمیت 0/366 و میزان رابطه طایفه‌ای و اصالت با اهمیت 0/469 و انعطاف مکانی با اهمیت 0/544 و امنیت عملکردی با اهمیت 0/548 می‌باشد.

باتوجه به اینکه در شکل‌گیری حس مکان عوامل در یک جریان درهم کنشی واقع می‌شوند و در تحلیل عوامل در تأثیرگذاری و تأثیرپذیری از یکدیگر ممکن است جایگاه اهمیتی عوامل تغییر یابد و یا معناداری رابطه دچار نقصان شود، لذا از تکنیک معادلات ساختاری در نرم‌افزار آموس 18 جهت ارایه و بررسی مدل حس مکان استفاده شده است.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]
[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]

متغیرهای وابسته / متغیرهای مستقل			غرور و افتخار به مکان	وابستگی	دلبستگی	تعلق	حس مسئولیت و تعهد	علاقه به مکان	حس مکان
عملکردی/فعالیتی	میزان عملکرد و فعالیت	عوامل فرهنگی و آیینی	.615**	.361**	.599**	.579**	.689**	.627**	.700**
		عوامل معیشتی و اقتصادی	.486**	.302**	.589**	.554**	.702**	.672**	.665**
		عوامل فراغتی و تفریحی	.543**	.349**	.512**	.555**	.659**	.647**	.657**
	ویژگی عملکرد و فعالیت	عوامل تنوع عملکردی	.539**	.357**	.530**	.500**	.541**	.615**	.623**
		عوامل سرزندگی	.576**	.344**	.609**	.591**	.672**	.708**	.705**
		عوامل امنیت عملکردی	.470**	.410**	.533**	.295**	.428**	.528**	.548**
محیطی/کالبدی	هویت مکان	انسجام و امتداد تاریخی	.429**	.302**	.531**	.635**	.462**	.602**	.597**
		رابطه با زمینه فرهنگی و سنتی	.577**	.356**	.408**	.654**	.701**	.634**	.664**
		تمایز و شخصیت محلی	.556**	.384**	.617**	.607**	.513**	.657**	.676**
	رفاه محیطی	پاسخ دهی محیطی	.515**	.417**	.742**	.438**	.492**	.658**	.670**
		تنوع فضایی	.583**	.417**	.604**	.611**	.628**	.654**	.708**
		دسترسی و نفوذپذیری	.281**	.323**	.250**	.249**	.366**	.322**	.366**
		انعطاف مکانی	.357**	.310**	.407**	.507**	.589**	.531**	.544**
	کیفیات محیطی	کیفیات کالبدی	.710**	.487**	.604**	.753**	.717**	.750**	.810**
		کیفیات فضای مصنوع	.590**	.481**	.670**	.621**	.743**	.754**	.783**
		کیفیات فضای طبیعی	.591**	.448**	.758**	.656**	.665**	.798**	.795**
انسانی/اجتماعی	پیوند مکانی	رابطه اجدادی با مکان	.649**	.523**	.655**	.761**	.741**	.803**	.835**
		رابطه معیشتی	.590**	.487**	.649**	.545**	.505**	.598**	.690**
		میزان مالکیت	.648**	.584**	.641**	.615**	.685**	.754**	.799**
		میزان سکونت	.639**	.402**	.621**	.586**	.635**	.638**	.712**
		میزان استفاده از فضاهای جمعی	.696**	.548**	.653**	.682**	.712**	.774**	.824**
		میزان خاطرات مکانی	.633**	.446**	.670**	.691**	.825**	.768**	.814**
	پیوند اجتماعی	ارزش‌های تاریخی و اسطوره‌ای مشترک	.469**	.366**	.365**	.552**	.636**	.526**	.585**
		میزان مشارکت جمعی	.715**	.525**	.581**	.666**	.662**	.698**	.779**
		میزان رابطه طایفه‌ای و خویشاوندی	.352**	.532**	.296**	.307**	.399**	.381**	.469**
		جایگاه و روابط اجتماعی	.647**	.429**	.464**	.675**	.730**	.519**	.697**
عملکردی/فعالیتی			.603**	.448**	.730**	.536**	.780**	.753**	.782**
	میزان عملکرد و فعالیت		.411**	.301**	.622**	.389**	.702**	.569**	.609**
	ویژگی عملکرد و فعالیت		.326**	.218**	.419**	.433**	.502**	.454**	.474**
محیطی/کالبدی			.624**	.437**	.649**	.722**	.755**	.797**	.803**
	هویت مکان		.629**	.454**	.642**	.769**	.711**	.790**	.805**
	رفاه محیطی		.484**	.338**	.501**	.538**	.643**	.655**	.635**
	کیفیات محیطی		.636**	.438**	.677**	.716**	.728**	.772**	.801**
انسانی/اجتماعی			.738**	.581**	.649**	.752**	.800**	.781**	.870**
	پیوند مکانی		.685**	.505**	.654**	.718**	.748**	.773**	.825**
	پیوند اجتماعی		.713**	.602**	.565**	.703**	.766**	.698**	.820**

ج 3. آزمون همبستگی پیرسون برای متغیرهای تحقیق.

*** در سطح 5 درصد معنادار است. ** در سطح 1 درصد معنادار است.**

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]

[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]

در مدل‌سازی معادلات ساختاری، اگر مدل ساختاری دارای برازش مناسب باشد می‌توان نتیجه گرفت که مدل معنادار است. بررسی شاخص‌های برازش در جدول شماره 4 ارایه شده است.

شاخص‌های برازش دارای سه نوع مطلق، تطبیقی و مقتصد هستند که بایستی از هر کدام از انواع، شاخص‌هایی را گزارش نمود. در این تحقیق از هر کدام حداقل دو مورد گزارش شده است. اگر حداقل سه مورد از شاخص‌ها قابل پذیرش باشند می‌توان نتیجه گرفت که مدل از برازش کافی برخوردار است.

سطح معناداری آماره خی‌دو برابر 0/001 است که با توجه به ملاک در نظر گرفته شده (بزرگتر از 0/05) قابل قبول نمی‌باشد. ولی از آنجا که سطح معناداری به تعداد نمونه حساس بوده و در نمونه‌های بزرگ تقریبا همیشه معنادار است برای ارزیابی برازش مدل از شاخص‌های دیگر استفاده شده است.

مقدار شاخص نسبت بحرانی به درجه آزادی (CMIN/DF) برابر 3/76، شاخص نیکویی برازش (GFI) 0/92، شاخص برازش تطبیقی (CFI) 0/93، شاخص برازش مقتصد هنجار شده (PNFI) 0/63 و مقدار ریشه میانگین مربعات خطای برآورد (RMSEA) نیز 0/074 است. همه این شاخص‌ها در محدوده برازش مطلوب قرار دارند. همچنین شاخص توکر- لویس (TLI) 0/88 می‌باشد که با توجه به اینکه اختلاف اندکی با ملاک در نظر گرفته شده دارد قابل قبول می‌باشد. بنابراین در کل می‌توان نتیجه گرفت که مدل ساختاری ارایه شده دارای برازش مطلوب می‌باشد.

نتایج تحلیل مدل در جدول شماره 5 ارایه شده است. با توجه به جدول ملاحظه می‌شود که متغیرهای عملکردی/فعالیتی بر حس مکان تأثیر مثبت معناداری دارد (t =5/75 ، p = 0/001). شدت تأثیر برابر با 0/329 است. به‌عبارتی با یک واحد افزایش در متغیرهای عملکردی فعالیتی، میزان حس مکان به اندازه 0/329 واحد افزایش می‌یابد. به همین ترتیب متغیرهای محیطی/کالبدی با شدت تأثیر 0/374 و متغیرهای انسانی/اجتماعی با شدت تأثیر 0/795 بر حس مکان تأثیر مثبت معنادار دارد.

شاخص برازش		میزان	ملاک	تفسیر
مطلق	CMIN/DF	3/76	کمتر از 5	برازش مطلوب
	p-value x2	0/001	بیشتر از 0/05	غیر قابل قبول
	شاخص نیکویی برازش (GFI)	0/92	بیش از0/90	برازش مطلوب
تطبیقی	شاخص توکر- لویس (TLI)	/88.	بیش از0/90	قابل قبول
	شاخص برازش تطبیقی(CFI)	0/93	بیش از0/90	برازش مطلوب
مقتصد	ریشه میانگین مربعات خطای برآورد(RMSEA)	0/074	کمتر از 0/08	برازش مطلوب
	شاخص برازش مقتصد هنجار شده(PNFI)	0/63	بیشتر از 0/5	برازش مطلوب

ج 4. شاخص‌های برازش مدل ساختاری حس مکان.

متغیر مستقل	متغیر وابسته	ضریب برآورد شده	خطای معیار برآورد	نسبت بحرانی	سطح معناداری	ضریب برآورد استاندارد
عملکردی/ فعالیتی	حس مکان	.200	.035	5.754	.001	.329
محیطی/ کالبدی	حس مکان	.215	.020	10.878	.001	.374
انسانی/ اجتماعی	حس مکان	.506	.029	17.303	.001	.795

ج 5. جدول ضرایب برآورد شده مدل ساختاری حس مکان برای متغیرهای اصلی.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]
[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]

همچنین جهت مشخص شدن میزان اهمیت متغیرهای فرعی، الگوی معادلات ساختاری متغیرهای فرعی حس مکان در تصویر شماره 5 و جدول ضرایب برآورد شده مدل ساختاری حس مکان برای متغیرهای فرعی در جدول شماره 6 ارایه می‌شود.

با توجه به جدول شماره 6 ملاحظه می‌شود که متغیرهای میزان عملکرد و فعالیت با شدت تأثیر 0/377 بر انگیزش حس مکان تأثیر مثبت دارد، به‌عبارتی با یک واحد افزایش در متغیرهای میزان عملکردها و فعالیت‌ها، میزان حس مکان 0/377 واحد افزایش می‌یابد. به همین ترتیب متغیرهای هویت مکان با شدت تأثیر 0/361 و رفاه محیطی با شدت تأثیر 0/197 و کیفیات محیطی با شدت تأثیر 0/409 و پیوند مکانی با شدت تأثیر 0/532 و پیوندهای اجتماعی با شدت تأثیر 0/286 در انگیزش حس مکان تأثیر مثبت دارند. متغیر ویژگی عملکردی و کارکردی به‌دلیل پایین بودن نسبت بحرانی، دارای تأثیر بر انگیزش حس مکان نمی‌باشد.

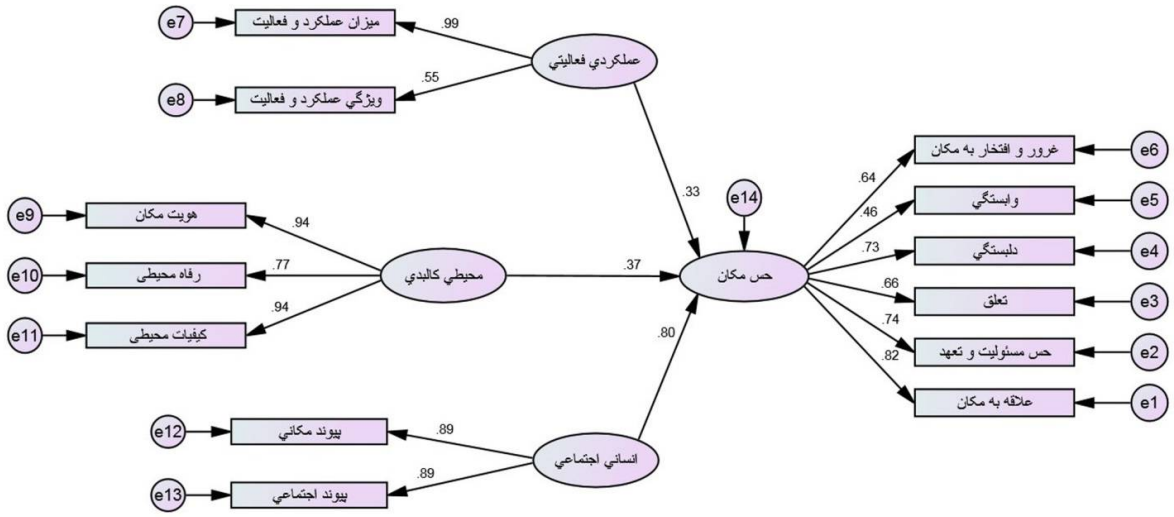

ت 4. جدول ضرایب برآورد شده مدل ساختاری حس مکان برای متغیرهای اصلی.

متغیر مستقل	متغیر وابسته	ضریب برآورد شده	خطای معیار برآورد	نسبت بحرانی	سطح معناداری	ضریب برآورد استاندارد
میزان عملکرد و فعالیت	حس مکان	.178	.021	8.394	.001	.377
ویژگی عملکرد و فعالیت	حس مکان	.004	.011	.352	.001	.013
هویت مکان	حس مکان	.164	.022	7.390	.001	.361
رفاه محیطی	حس مکان	.160	.034	4.644	.001	.197
کیفیات محیطی	حس مکان	.138	.015	9.332	.001	.409
پیوند مکانی	حس مکان	.157	.014	11.432	.001	.532
پیوندهای اجتماعی	حس مکان	.176	.028	6.366	.001	.286

ج 6. جدول ضرایب برآورد شده مدل ساختاری حس مکان برای متغیرهای فرعی.

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]
[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]

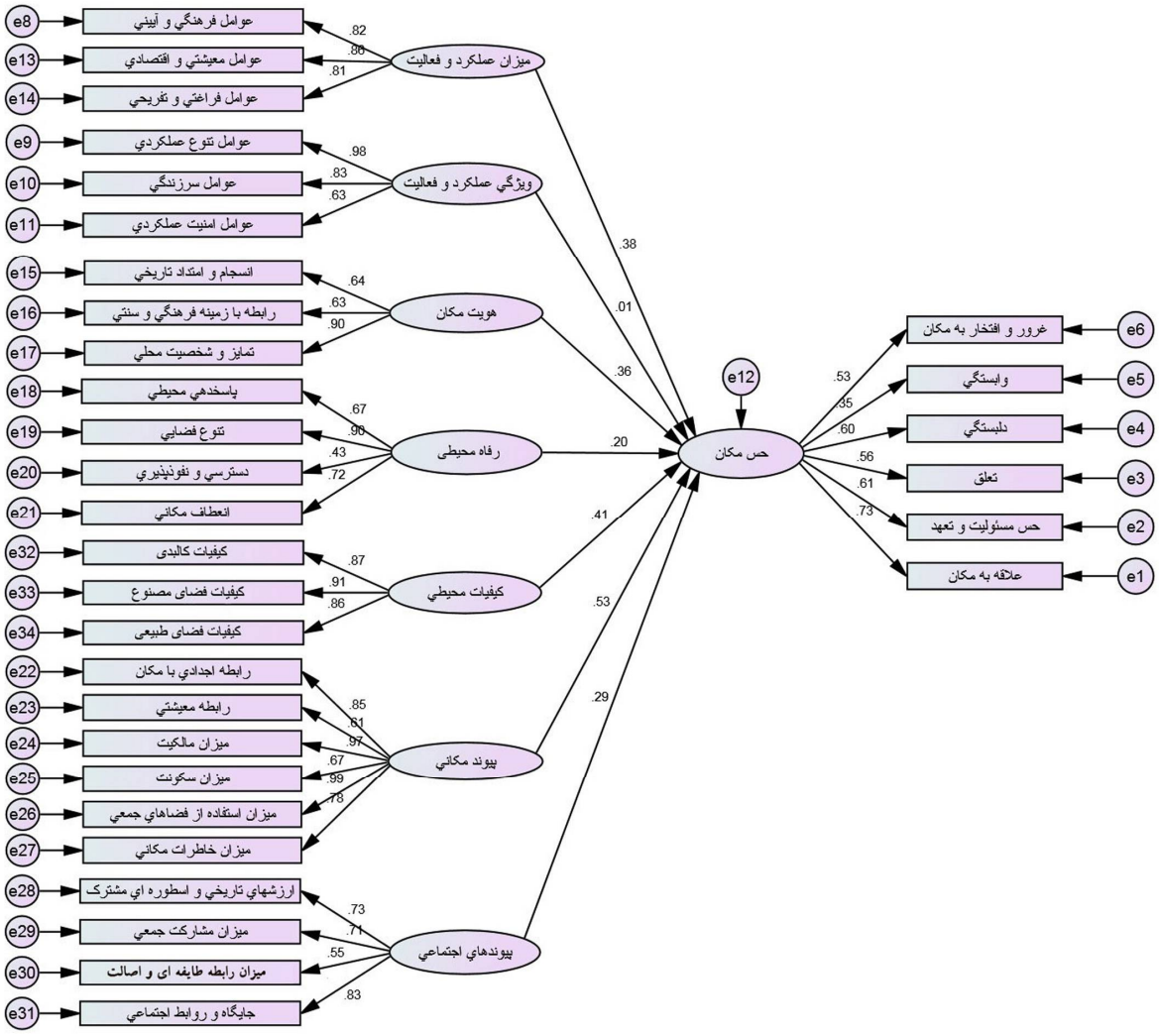

ت 5. الگوی معادلات ساختاری متغیرهای فرعی حس مکان.

نتیجه

در این پژوهش مدل نظری حس مکان با استدلال از جمع‌بندی و تفسیر نظر پژوهشگران تدوین شد و سپس مدل نظری با روش پیمایشی و استفاده از تکنیک مدل‌سازی معادلات ساختاری در جامعه روستایی انتخابی به آزمایش گذاشته و جایگاه هریک از متغییرها و عوامل انگیزش حس مکان تبیین شد.

بر خلاف تحقیقات سابقه موضوع که بیشتر با تمرکز بر محیط‌های شهری و یا با تأکید بر ابعاد جزیی‌تر، حس مکان را مورد بررسی قرار داده‌اند، این پژوهش حس مکان را در تمرکز بر جامعه روستایی و با در نظر گرفتن کلیه مؤلفه‌های متشکله آن تشریح و تبیین نموده است. نتایج حاصل از تحلیل مدل‌های معادلات ساختاری نشان می‌دهد اولویت اثرگذاری در ایجاد حس مکان به ترتیب مربوط به متغیرهای پیوند مکانی، کیفیات محیطی، میزان عملکرد و فعالیت‌ها، هویت

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]
[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]

مکان و پیوندهـای اجتمـاعی مـی‌باشـد. متغیـر ویژگـی عملکـردهـا و فعالیـت‌هـا بـاوجود اینکـه در آزمـون همبستگی پیرسون(جدول شماره 3) دارای رابطه معنادار و در آخرین رتبه تأثیر بر حس مکان قـرار داشـت ولـی در آزمون تحلیل معادلات ساختاری بـا در نظـر گـرفتن برهمکنش با سایر عوامل، معنـاداری رابطـه را از دسـت داد لذا در جامعه آمـاری انتخـابی مـی‌تـوان گفـت ایـن متغیر، تأثیر قابل توجهی در انگیزش حس مکان ندارد.

در بررسی عوامل تشـکیل‌دهنـده هریـک از متغیـرهـا می‌توان نتیجه گرفت در اولین متغیر انگیزنده حس مکان (پیوند مکانی)، مهمترین عامل میزان استفاده از فضاهای جمعی می‌باشد که نیاز به حفظ تقویت فضاهای جمعـی را در روستا پررنگ‌تر میکند. عامـل مهـم بعـدی میـزان مالکیت است. در این رابطه عـلاوه بـر مالکیـت مـادی، مالکیت معنوی بر داشته‌های فرهنگی و کالبدی در مکان نیز مورد سنجش بوده است. جهت تقویـت ایـن عامـل، حفظ و تقویت مکان‌های ساخته شده توسـط مشـارکت جمع مانند میادین، مکان‌های عمـومی، مسـاجد و تکایـا و... در تقویـت حـس مکـان مـؤثر خواهـد بـود. رابطـه اجدادی با مکان که براسـاس میـزان آثـار روایـی ماننـد داستان‌ها و اسطوره‌ها و نیز آثار کالبدی بـا ارزش برجـا مانده از نیاکان ساکنان مانند مسجد قـدیمی، خانـه‌هـای ارثی و سایر آثاری که مبین اتصال ساکنان بـه نیاکانشـان می‌باشد سنجش شده است، اهمیـت حفـظ و نگهـداری آثار را در تغییرات کالبدی روستایی برجسته‌تر می‌کند.

در متغیر کیفیات محیطی که در عوامل تشـکیل‌دهنـده آن کیفیات فضایی و محیطی مورد سنجش بـوده اسـت، روستاییان زیبایی و کیفیت را با تمیزی و بهداشت مکان معادل مـی‌دانسـتند لـذا رفـع آلـودگی هـای محیطـی و بهسازی معابر و فضاها از اولویت‌هـای ارتقـای کیفیـت محیط در جهت ایجاد حس مکـان مـی‌باشـد. همچنـین عامل دیگر تأثیرگذار، ارتباط با طبیعت می‌باشـد کـه در این رابطه حفظ و تقویت فضاهای سبز و عناصر طبیعت ماننـد درختـان، چشـمه و رودخانـه تـأثیر مطلـوبی در تقویت حس مکان خواهد داشت.

در متغیر میـزان عملکـرد و فعالیـت، عوامـل تشـکیل دهنده فعالیت‌هایی است که از لحاظ فرهنگی روستاییان را بهم متصل کرده و از لحاظ معیشتی آنـان را بـا مکـان پیوند مـی‌دهـد. همچنـین وجـود مکـان‌هـای تفریحـی و فراغتـی حلقـه‌هـای اتصـال و علاقـه بـه مکـان را افزایش می‌دهد.

در متغیر هویت مکان باوجود اجماع نظر اکثر محققین در اهمیت ایـن متغیر(جـدول شـماره 3) جایگـاه آن از لحاظ میزان تـأثیرگـذاری در رتبـه چهـارم در تـأثیر بـر انگیزش حس مکان قـرار گرفتـه اسـت. در ایـن متغیـر مهمترین عامل تمایز و شخصیت محلی می‌باشد و نشان می‌دهد ساکنانی که بر ایـن بـاور هسـتند کـه بـا مکـان منحصر بفردی روبرو هستند دارای حس مکان بیشـتری بودند لذا حفظ شخصیت کالبـدی محـیط روسـتایی در مداخلات کالبـدی و نوسـازی‌هـا مـی‌بایسـتی مـد نظـر طراحان و برنامه‌ریزان قرار گیرد.

در متغیر رفاه محیطی که مرتبط با عوامـل تسـهیل‌گـر فعالیت‌ها می‌باشد، در برهمکنش با سایر عوامل، اهمیت کمتری نسبت به سایر عوامل پیدا کـرده اسـت و نشـان می‌دهد در مکـان‌هـای روسـتایی کـه بـه علـت کمبـود امکانات تسهیل‌گر محیطی، ساکنان رفـاه کمتـری دارنـد لزوماً حس مکان پایین نخواهد بود.

در ادامـه پـژوهش حاضـر، جهـت تکمیـل و امکـان استفاده کاربردی‌تر از نتایج، می‌توان مصادیق مربـوط بـه متغیرهای اثرگـذار در انگیـزش حـس مکـان را تـدقیق نموده و راهکارهای عملی را تا حـد تـدوین ضـوابط و راهنما برای تصمیم‌گیران و طراحان فضـاهای روسـتایی

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]
[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]

ارایه نمود. همچنین مدل پژوهش را می‌توان با آزمون تجربی در مکان‌های انتخابی مانند روستاهای بازسازی شده پس از سانحه، روستاهای جابجا شده، روستاهایی که در آن طرح هادی اجرا شده و یا در محیط‌های غیر روستایی مانند شهر، محله، مجتمع و ... نیز بکار برد و متغیرها و عوامل تأثیرگذار در ایجاد حس مکان در محیط انتخابی را استخراج نمود.

پی‌نوشت

1. Place sense
2. Yi-Fu Tuan
3. Edmund Husserl
4. Edward Relph
5. Christian Norberg-Schulz
6. Attachment to a place
7. Topophilia
8. Insideness
9. Place Identity
10. Rootedness
11. Structural Equation Modeling
12. SPSS
13. Amos
14. Pearson correlation coefficient
15. Jennifer E. Cross
16. Fritz Steele
17. Belonging to a place
18. Shmuel Shamai
19.Commitment to a place
20. Subjective
21. Validity
22. Reliability
23. Pilot test
24. Cronbach's alpha

فهرست منابع

- آراسته، مهدی؛ فرکیش، هیرو. (1394)، فاکتورهای تأثیرگذار بر احساس تعلق به مکان. کنفرانس بین‌المللی معماری، شهرسازی، هنر، محیط زیست؛ افق‌های آینده و نگاهی به گذشته، ایران: تهران.

- آیشم، معصومه؛ میرغلامی، مرتضی.(1395)، مدل ارزیابی حس مکان براساس مؤلفه‌های کالبدی، ادراکی، عملکردی و اجتماعی، نمونه موردی: خیابان امام ارومیه. مدیریت شهری. دوره 5، شماره 19، صص 80-69.

- جوان فروزنده، علی؛ مطلبی، قاسم. (1389)، مفهوم حس تعلق به مکان و عوامل تشکیل‌دهنده آن. هویت شهر. دوره 5، شماره 8، صص 37-27.

- خدایی، زهرا؛ رفیعیان، مجتبی؛ داداش‌پور، هاشم؛ تقوایی، علی اکبر.(1396)، تبیین مؤلفه‌های مؤثر بر دلبستگی به مکان از منظر گروه نوجوان در شهر تهران. هویت شهر. دوره 11 شماره 4، صص 17-5.

- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس؛ حجازی، الهه.(1395)، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، نشر آگه، ایران: تهران.

- رلف، ادوارد. (1390)، مکان و حس لامکانی، ترجمه جلال تبریزی، نشر مترجم، ایران: تهران.

- فلاحت، محمد صادق. (1385)، مفهوم حس مکان و عوامل تشکیل‌دهنده آن. هنرهای زیبا، شماره26، صص 66-57.

- ماتلاک، ل، جان. (1379)، آشنایی با طراحی محیط و منظر، (جلد دوم)، ترجمه معاونت آموزش و پژوهش سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران، نشر سازمان پارک‌ها و فضاهای سبز شهر تهران، ایران.

- Ardoin, N. M. (2006). Toward an Interdisciplinary Understanding of Place: Lessons for Environmental Education. Canadian Journal of Environmental Education, No.11, pp. 112-126.

- Bott, S. E. (2000). The Development of psychometric scales to measure sense of place. Unpublished doctoral dissertation. Colorado State University, Colorado.

- Cross, J.E. (2001). What is Sense of Place & space. Retrieved Mar.2003, from http://www.western.edu/headwtrs/Archives/ headwaters12 papers/cross_paper.htmt

- Feld, S. & Basso, K., (1996). Senses of place. Santa Fe: School of American Research Press.

- Ghoomi, A.H & Yazdanfar, S.A & Hosseini, S.B& Norozian Malekli, S. (2015). Comparing the Components of Sense of Place in the Traditional and Modern Residential Neighborhoods. Journal of Social and Behavioral Sciences. No.201, pp.275-285.

- Hummon, D. M. (1992). Community Attachment: Local Sentiment & Sense of Place. New York: Plenum Press.

- Jorgensen,B.S & Stedman, R.C.(2001). Sense of place as an attitude: Lakeshore owners attitudes toward their properties. Journal of Environmental Psychology. Vol.21, No.3, pp.233-248.

- Lewicka, M. (2011). Place attachment: How far have we come in the last 40 years?. Journal of

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]

[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]

Environmental Psychology. Vol.31, No.3, pp.207-230.
- Montgomery, J. (1998). Making a City: Urbanity, Vitality and Urban Design. Journal of Urban Design. No. 3, pp. 93-116.
- Najafi, M. & Mohd Shariff, K.M. (2011). The Concept of Place and Sense of Place in Architectural Studies. World Academy of Science, Engineering and Technology. Vol.pp: 56, 1100-1106.
- Norberg-Schulz, C. (1979). Genius loci: towards a phenomenology of architecture. New York: Rizzoli.
- Punter, J. V. (1991). Participation in Design of Urban Space. Landscape Design. No. 200, pp: 24-27.
- Proshansky, H. M., Ittleson, W. H., & Rivlin, L. G. (Eds.). (1976). Environmental psychology: People and their physical settings (second edition). New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Relph, E. (1976). Place and placelessness. London: Pion Limited.
- Rogan, R., O Connorb, M., & Horwitza, p. (2005).
- Nowhere to hide: Awareness and Perceptions of environmental change, and their influence on relationship with place. Journal of Environmental Psychology. 25, 147-158.
- Raymond, C. M., Brown, G., Weber, D. (2010). The measurement of place attachment: Personal, community, and environmental connections. Journal of Environmental Psychology. Vol. 30, pp. 422-434.
- Salvesen, D., (2002). The making of place, Research on Place & space. Retrieved 20 feb 2003. http://WWW.mart.net/print-4108html.
- Shamai, S. (1991). Sense of Place: An Empirical Measurement. Geoforum. Vol. 22, No3, pp. 347-358.
- Steele, F. (1981). The sense of place. Boston: CBI Publishing Company.
- Tuan, Y, F. (1974). Topophilia: A study of environmental perception attitudes and values. New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Xu, Y. (1995), Sense of Place and Identity, Research on Place & Space Website. Retrieved October 20, 2007. From http://www.eslarp.uiuc.edu/la/LA437-F95/reports/yards/main.html

[Downloaded from jhre.ir on 2026-11-23]

[DOI: DOI: 10.22034/38.165.65]